

dünyaya geldi. Kaynaklar, ailesinin bu bölgeye göçüp yerleşmiş Araplar'dan olduğunu bildirmektedir. Ancak Tarsus'un X. yüzyılda Bizanslılar tarafından geri alınarak Avâsım halkının tamamının öldürülmesinden ve bu bölgenin Süleyman Şah tarafından Anadolu Selçuklu topraklarına katılarak tekrar iskân edilmesinden (1082) sonra doğmuş olması ihtimali bulunduğu için Türk asıllı olduğu da düşünülebilir. 1100'lü yıllarda Bağdat'a göçtü. Burada tıp sahasındaki çalışmaları ile dikkati çekti; ayrıca astronomi, astroloji, mantık, matematik, tabii ilimler ve gramer sahaslarında da ün yaptı. Daha sonra Kahire'ye yerleşti ve kendini tıp çevreleriyle saraya tanıttı. Mısır'da birçok meşhur tabibe hocalık etti. Fâtımî Halifesi Zâfir-Biemrillâh zamanında (1149-1154) saray hekimi olarak görev yaptı ve Kahire'de öldü.

Aynizerbî, ilmî araştırmalardaki akılcı yaklaşımı, derleyicilikteki yeteneği, ilmî terminolojiye hâkimiyeti ve üstün bilgiyle akranlarından çoğunu geride bırakmış bir tıp âlimi olarak bilinmektedir. Bu sahadaki yorumlarını objektif ve sağlam temellere oturarak takdim etmiş, bu hususta bizzat kendi klinik tecrübelerinden de faydalanmıştır. Eserlerinde cilt hastalıkları, ateşli ve salgın hastalıklar, zehirlenmeler, suçiçeği, kızamık, varisler ve romatizma gibi rahatsızlıklarla bazı ilâç ve diyet formüllerine geniş yer ayırmıştır. Şirpençe (carbuncle) ile kan çıbanı (furuncle) hastalıklarını ilk defa bugünkü anlayışa en uygun şekilde tanımlayan ve aralarındaki farkı ortaya koyan hekim olarak bilinmektedir. Ayrıca kullandığı tıp terminolojisinin modern ilim adamları tarafından da benimsenebilecek vasıfta olduğu kabul edilir.

Eserleri. Kaynaklarda Aynizerbî'nin *Şerhu Kitâbi's-Şinâ'ati's-şagîre li-Câlinûs, Risâletü'l-mukni'a fi'l-manîk, Muccebbât fi't-tib, Risâle fi's-siyâse, Risâle fi ta'azzûri vücûdi't-tabîbi'l-fâzil ve nifâki'l-câhil, Makâle fi'l-haşâ, Fi Marazi's-şakafe, Kitâbü'l-Kâfi fi şinâ'ati't-tib* adlı eserleri olduğu zikrediliyorsa da bunlardan yalnız *el-Kâfi* bugüne ulaşabilmiştir. Yazma nüshaları başlıca Kahire, Şam, Musul, Londra, Paris ve Berlin kütüphanelerinde bulunan eser, birincisi "genel tababet", ikincisi "hastalıklar" ve üçüncüsü "tabipler için gerekli astrolojik bilgiler"i ihtiva eden üç bölümden oluşmaktadır. Bazı kaynaklarda ayrı bir eser olarak adına rastlanan *Kitâb fi mâ yahtâcû't-tabîb min 'ilmi'l-felek*, aslında *el-Kâfi*'nin üçüncü bölümüdür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Usaybia, *‘Uyûnü'l-enbâ’* (nşr. Nizâr Rızâ), Beyrut 1965, s. 570-571; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1377; Suter, *Die Mathematiker*, s. 120-121; Brockelmann, *GAL*, I, 641-642; *Suppl.*, I, 890; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 161; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 69-70; Sarton, *Introduction*, II/1, s. 234; Sâmî Halef Hamarneh, "e't-Tabîbü'l-'Arabî İbnü'l-'Aynzerbî ve ebhâşüh fi'l-'ilel ve'l-'ilâc", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1976, II, 641-680.

HASAN DOĞRUYOL

AYNİZÜBEYDE

(عين زبيدة)

Arafat ile Tâif arasında çıkan ve Arafat üzerinden Mekke'ye ulaştırılan su.

Aynihuneyn veya Ayniarafat adlarıyla da bilinen Aynizübejde'nin su yolu, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid'in eşi Zübeyde Hanım (ö. 831) tarafından yaptırılmıştır. Kaynakların yazdığına göre, birçok hayır eseri sahibi olan Zübeyde Hanım bu su yolunu 828-829 yıllarında 1.700.000 miskal altın sarfederek Mekke-i Mukerreme'ye ulaştırmaya muvaffak olmuş, böylece gerek Arafat'ta hac esnasında gerekse Mekke'de bütün yıl boyunca çekilen su sıkıntısını bir ölçüde çözüme ulaştırmıştır. Mekke-Tâif yolu üzerindeki Tâd dağının eteğinden çıkarak Huneyn vadisinde akan suyun Arafat'a ulaştırılması için Zübeyde Hanım Huneyn vadisindeki bütün hurma bahçelerini satın alarak iptal ettirmiştir. Arafat'a indirilen su önce orada bir havuz vasıtasıyla çevreye taksim edilmiş, kalan su ise yine kanallarla Mekke'ye ulaştırılmıştır. Ancak bu tesisat zamanla gelen sel suları ile yer yer tahrip olarak kanalların iç suyun taşıdığı topraklarla dolmuş ve bunun üzerine 847 yılında Abbâsî halifelerinden Mütevekkil-Alellah Ca'fer b. Muhammed tarafından tamir ettirilmiştir. Ancak sonraki yıllarda Arafat'a su çok az gelmeye başlamış ve Peçevî'nin ifadesine göre, çok sıkıntı çekilerek arefe günü "bir parmakla kaldırılabilecek hafiflikte" bir kırba suyun bir altına satıldığı görülmüştür. Nihayet Kanûnî Sultan Süleyman zamanında 931 (1524-25) yılında ana kaynağa yenileri eklenmiş ve su yolları baştan aşağıya genel bir tamirden geçirilmiş, ayrıca Arafat'a ve Mekke'ye sarnıç olarak kullanılmak üzere büyük ilâve havuzlar yaptırılmıştır. Evliya Çelebi yaptırılan bu havuzları, "Üç birke-i azîme bina etmiş kim gûyâ bir bu-

hayredir" ve "Cebel-i Arafat'ın dibinde havz-ı azîmler var kim her biri birer der-yâdır" diyerek göle ve denize benzetir. Osmanlı kayıtlarında "Arafat suyu" diye geçen Aynizübejde kanallarının daha sonraki yıllarda da birçok defa tamir ve bakımı yapılmıştır. Bu tamir ve bakım işlerine ait yazışmalarla muhasebe kayıtlarına vekâyî-nâmelerde ve Başve-kâlet Arşivi'nde bulunan vesikalar arasında bol miktarda rastlanmaktadır.

Aynizübejde Tamirleri. Kuruluşunun üzerinden henüz on dokuz yıl geçmeden Mütevekkil-Alellah devrindeki ilk tamiratla başlayan su yollarının bakımı daha sonraları periyodik olarak otuz yılda bir esaslı şekilde ele alınmış, her seferinde sellerle dolan kanallar temizlenerek genişletilip suya yeni kaynaklar ilâve edilmiştir. Abbâsîler devrinde bundan başka birçok tamir gören tesisat daha sonra da Irak hâkimi Ebû Saîd'in emirlerinden Emîr Çoban (734/1333-34), Mekke Emîri Hasan b. Aclân (811/1408-1409), Mısırlı Çerkes meliklerden Ebû'n-Nasr Şeyh Mahmûd (821/1418), Sultan Kansu Gavri (917/1511) tarafından tamir ettirilmiştir.

Osmanlı devrinde ise 931-937 (1524-1530) yılları arasında tekrar elden geçirilen Aynizübejde ve ona eklenen Aynihanın kanalları ile Arafat ve Mekke bol suya kavuşturulmuştur. Tamirat ve temizlik işleri devamlı bakım şeklinde ele alınmış ve işin idaresine getirilen Muslihuddin Efendi bu görev için zenci kölelerden bir sürekli işçi grubu kurmuştur. Dikkati çeken husus, bu kölelerin zenci câriyelerle evlendirilmeleri ve çocuklarının da yine aynı işte çalıştırılmalarıdır. 937 (1530) yılında vefat eden Muslihuddin Efendi'den otuz yıl sonra İstanbul'a, Mekke şerifi ve diğer âyan tarafından su yollarının tamiratıyla ilgili bir dilekçe gönderildi. Bunun üzerine kanalların durumunu incelemekle görevlendirilen Mekke kadısı Abdülbâkî b. Ali el-Mağribî ve Cidde mutasarrıfı Hayreddin Bey'in de dahil olduğu bir heyet, 30.000 altın sarfına ihtiyaç gösteren bir tamirat raporu ile bölgenin haritasını hazırladı. Tamirat işi, Kanûnî'nin kızı Mihrimah Sultan tarafından eski Mısır defterdarı İbrâhim Bey'e verildi ve kendisine 50.000 altın ödendi. İbrâhim Bey 1557 veya 1562, diğer bir kayda göre de 970 (1563) yılının 22 Zilkade Cuma günü Cidde'ye vardı ve ertesi gün Mekke şerifi Seyyid Hasan b. Nu'mân ile görüştü. Önce Arafat'ta şantiye kurularak 400 kadar usta, mühendis ve işçiyi faaliyete geçildi ise de kısa zamanda çalışanların sayısı 1000'e

çıkarıldı. 1566 yılında vefat eden İbrâhim Bey'in yerine bu görev Cidde mutasarrıfı Kasım Bey'e, daha sonra da Mekke Şâfiî müftüsü Hüseyin b. Ebû Bekir el-Hüseyinî'ye verildi. 1573 yılında tamiratın bitmesi üzerine Müftü el-Hüseyinî bir açılış yaptı ve bu münasebetle Devlet-i Osmâniyye'ye dualar edildi; İstanbul'dan gönderilen hil'atler ve çeşitli hediyeler de sahiplerine dağıtıldı. III. Mustafa devrinde su yollarının tekrar tamire ihtiyaç göstermesi üzerine 1757 yılında Feyzullah Efendi adında bir memur gönderildi. 86.000 kuruş sarfedilen bu tamir ve bakım çalışmaları üç yıl sürdü.

1798 yılı olaylarını anlatan Cevdet Paşa, Haremeyn hazinesinin muvazene defterini verirken, "masârif-i râh-ı Ayn-i Arâfât" karşılığında 3000 kuruş göstermektedir (*Târih*, VI, 388, 389). Ancak II. Mahmud devrinde tekrar tamirata ihtiyaç duyulmuş ve bunun üzerine Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya bu konuda geniş yetkiler verilmiştir (1819).

1846 yılında Aynizübeyde'nin kaynakları arasına Ayniza'ferân adıyla yeni bir kaynağın ilâve edildiği görülmektedir. Bu devirde yapılan çalışmalara, hacca gelen Hintli müslümanlardan Elmas Ağa'nın katkıları büyük olmuştur. 1878 yılında Hintli müslümanlardan Şeyh Abdurrahman Saraç, her gün 200 işçi çalıştırarak iki ay kadar süren bir onarım faaliyeti sürdürmüş, bundan iki yıl sonra da Hindistan nevvâblarından Gani Efendi tamirata sarfedilmek üzere 4000 Osmanlı lirası göndermiştir.

Aynizübeyde'nin en son tamiri, bu amaçla kurulan bir komisyonun İslâm dünyasından topladığı yardımlarla gerçekleştirilmiştir. Hindistan müslümanlarından ve nevvâblarından Râmpûr hâkimi Kelb Ali Han 1872 yılında hacca gittiğinde fakir fukaraya çok yardım etmiş ve bu arada su kanallarının tamiratında kullanılmak üzere de 100.000 rupi bağışlamıştır. Onun arkasından Bhopal Kraliçesi Şah Cihan Begüm 20.000 rupi, Hoca Abdülganî Bahâdır Han ve oğlu Muhammed Ahsenullah Han Bahâdır 20.000'er rupi, Kalkûta'da oturan Abdülvâhid b. Yûnus adlı bir hayır sever de 2.500 rupi vermişlerdir. Toplanan paranın *el-Cevâ'ib* gazetesinin Hindistan temsilcisi Hacı Nur Muhammed Zekeriyâ elile Hicaz'a yollandığı bilinmektedir. Toplam 1.625.000 kuruş olan yardım Cidde'de bulunan tamirat komisyonuna bir törenle teslim edildi. Aynı şekilde Mısır'dan 15.167 Mısır altını gönderildi ve İslâm âleminin diğer bölgelerinden de çeşitli yardımlar geldi. 26 Zilhicce 1297 (29 Ka-

sım 1880) tarihli *Vakit* gazetesi ile Mısır'da çıkan *Vatan* gazetesi (nr. 4489 ve 4503) bu yardımlardan bahsetmişlerdir.

Aynizübeyde tamirat komisyonu çalışmalar sırasında ikiye ayrıldı. Bir kısım üyeler Mekke'nin dışındaki tamir ve inşaat işleriyle, diğerleri ise şehrin içindeki dokuz adet büyük ihtiyatı sarnıcı, hazneler ve çeşmelerle meşgul oldu. İstanbul'dan bu komisyonun çalışmalarını incelemek için gönderilen Ahmed Nâşid Bey'in tesbitlerine göre Aynizübeyde Arâfât dağından Mekke'ye yaklaşık 4500 m. olup bu yolların ıslahı komisyon tarafından tayin edilen Erkân-ı Harbiyye mühendislerinden Sâdık Bey'e havale edilmiştir. Mısır'da *el-Cevâ'ib* gazetesinde neşredilen Ahmed Nâşid Bey'in raporuna göre, 29 Receb 1300 (5 Haziran 1883) tarihinde tamirat işi Nu'mân vadisinden Arâfât'a kadar olan 2600 metrelilik kısımla birlikte müteahhide ihale edilmiş, toplanan para da Aynizübeyde ve ona ilâve edilen Ayniza'ferân kanallarının tamirâtı için 82.168 altın olarak harcanmıştır. Tamir edilen su yollarının toplam uzunluğu yaklaşık 30 km. kadardır. Bu tamirata göre Aynizübeyde kanalları ana hatlarıyla şu yolu takip etmiştir: Nu'mân vadisinden Kahvetü Arâfât'a, oradan Cebelirahme, Hûme ve Hâsıra, Bâzânülcédid, Kantara-i Âbidiyye, Müzdelife, Mefcer, Mina'da Bâzânülcenne, Bâzânülkâdi ve nihayet Mekke'ye ulaşmıştır.

XX. yüzyılda Mekke şehrinin su ihtiyacı modern tesislerle giderilmiştir. Bugün Mekke'den Arâfât'a çıkarken Aynizübeyde su yollarının artık tarihi eser niteliği kazanmış olan kalıntılarının yer yer tahrip olmuş izleri görülür.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet, nr. 7619, 20.224; BA, İbnülemin-Evkaf, nr. 6365; BA, İrâde-Dâhiliye, nr. 26.679, 31.462; BA, İrâde-Meclis-i Vâlâ, nr. 2256, 2507; BA, MAD, nr. 871, s. 142; BA, MD, nr. 5, s. 114, 444, 544-545; nr. 6, s. 202, 209-210, 214, 355, 603, 606; nr. 7, s. 247; BA, *Mısır Mühimmesi*, nr. 1, s. 28-51; nr. 3; nr. 5, s. 544-545; nr. 6, s. 202; nr. 7, 40, 48; *Tamirat Defteri*, TSMa, Hazine, nr. 3045, 3046; Fâkihî, *Ahbaru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah), Mekke 1407 / 1986-87, III, 152-155; Peçuyul İbrâhim, *Târih*, I, 426-427; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 696-697, 773-775; Çeşmizâde, *Târih* (nşr. Bekir Kü-tükoğlu), İstanbul 1959, s. 54-55; Sem'dânizâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), II, 107; *Mir'atü'l-Haremeyn* (*Mir'at-ı Mekke*), s. 513, 730-758; Cevdet, *Târih*, VI, 388, 389; Muhammed Emin el-Mekkî, *Hulefâ-i İzzâm-ı Osmâniyye Hazretinin Haremeyn-i Şerîfeyindeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümâyûnları*, İstanbul 1318, s. 11-13, 26, 36 vd., 52; Hammer (Atâ Bey), VI, 154; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn*, I, 209-224.

MUSTAFA L. BİLGE

AYNÜLKUDÂT el-HEMEDÂNÎ

(عين القضاء الهمداني)

Hakîm Ebû'l-Meâlî Abdullâh b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî el-Miyânecî el-Hemedânî (ö. 525/1131)

Mutasavvıf, kelâm âlimi, Şâfiî fakihî ve şair.

492'de (1098) Hemedan'da doğdu. Eserlerinde kendisinden "kadî", "Hemedan kadısı" ve "Aynülkudât" diye bahseder; baba tarafından Azerbaycan'ın Miyânec kasabasından olduğu için Miyânecî nisbesini de kullanır.

Aynülkudât doğduğu şehirde çocukluğundan itibaren çok iyi bir tahsil gördü. Olağan üstü kabiliyeti sayesinde devrinde okutulan bütün ilimleri kısa sürede öğrendi. Ömer Hayyâm ve Şeyh Hamaveyh'in kelâm, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat derslerini takip ederek bu sahalarda da geniş bilgi sahibi oldu. Yirmi bir yaşında iken kelâma dair *Gâyetü'l-baḥs 'an me'âni'l-ba's* adlı eserini yazdı. Genç yaşta fetva verecek seviyeye ulaştı. Bu sebeple Hemedan kadılığına ve oradaki medresenin müderrisliğine tayin edildi. Çocukluğundan itibaren bazı şüphelerini gidermek için bilhassa kelâm ilmine merak sarmıştı. Bu konuda pek çok kitap okuyor, okudukça da şüpheleri artıyordu. İçine düştüğü fikrî ve itikadî buhrandan kurtulmak için kelâm ilmine dört elle sarıldı, ancak bu ilim onu daha büyük bunalımlara sürükledi. Bunun üzerine fikrî ve ruhî huzura kavuşmak için dört yıl boyunca İmam Gazzâlî'nin eserlerini okudu. Bu eserlerden geniş ölçüde faydalandı. Hatta bir ara maksadının hasıl olduğunu bile sanmıştı. Fakat bu sırada yine büyük problemlerle karşılaşmış ve öğrendiği bu ilimlerin ötesindeki gerçeklere giden yolun kendisine kapandığını zannetmişti. Bir yıl kadar süren bu ikinci fikrî bunalımı sırasında İmam Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed el-Gazzâlî'nin Hemedan'a gelişi Aynülkudât'ın hayatında bir dönüm noktası oldu. "Efendim, rehberim ve sultanım" dediği Ahmed el-Gazzâlî ile görüşmesi fikrî ve ruhî problemlerinin çözümünü sağladı ve artık gerçeğe giden yolu bulduğuna kanaat getirdi. Ahmed el-Gazzâlî ile yirmi gün sohbet etti, daha sonra beş yıl onunla mektuplaştı. Arapça eserlerinde İmam Gazzâlî'yi, Farsça eserlerinde ise Ahmed el-Gazzâlî'yi kendisine örnek aldı. Muhammed b. Hamaveyh ile ümmî bir zat